

J. Milios, D. Dimoulis, G. Economakis, *Karl Marx and the Classics. An Essay on Value, Crises and the Capitalist Mode of Production*, Ashgate, Aldershot, 2002 (226 σελίδες)

Το βιβλίο των Μηλιού, Δημούλη, Οικονομάκη έχει το προτέρημα να επιτρέπει μια διττή χρήση, διδακτική και θεωρητική. Από διδακτικής πλευράς, πρόκειται για σαφή και εύληπτη παρουσίαση ορισμένων θεμελιακών ζητημάτων της οικονομικής σκέψης του Μαρξ, όπως το αντικείμενο της μαρξιστικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας (που δεν ταυτίζεται με το αντικείμενο της κλασικής, της νεοκλασικής και της κεινσιανής οικονομίας), τη θεωρία της αξίας ως χρηματική θεωρία (και όχι ως ποσοτική θεωρία του υπερπροϊόντος), το ζήτημα του φετιχισμού του εμπορεύματος, της έγγειας προσόδου, της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους και της φύσης των κρίσεων του καπιταλισμού.

Αυτά τα θεμελιακά ζητήματα εκτίθενται με τρόπο σαφή, δεδομένου ότι αναλύονται «αντιθετικά», δηλαδή μέσα από τη σύγκριση με τις λύσεις που δίνουν στα ίδια κλασικοί οικονομολόγοι (Σμιθ, Ρικάρντο, Μάλθους, Σισμοντί και άλλοι).

Εκτός από τη διδακτική πλευρά, το βιβλίο έχει και θεωρητική σημασία, αποτελώντας όχι απλώς εργαλείο έκθεσης, αλλά και εργαλείο κριτικής. Στο βιβλίο δεν συναντούμε τη συνηθισμένη τοποθέτηση του ζητήματος της σχέσης του Μαρξ με τους κλα-

σικούς, την οποία υιοθετούν χιλιάδες βιβλίων σε όλες τις βασικές γλώσσες και ιδίως στα αγγλικά, γαλλικά και γερμανικά.

Όπως είναι γνωστό, τα βιβλία που αφιερώνονται στη σχέση του Μαρξ με τους κλασικούς χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες που υιοθετούν, αντίστοιχα, τη θέση της «συνέχειας» και της «ασυνέχειας».

Οι συγγραφείς που θεωρούν ότι υπάρχει συνέχεια στο αντικείμενο και στη μέθοδο της πολιτικής οικονομίας αντιμετωπίζουν τον Μαρξ ως συνεχιστή των Σμιθ και Ρικάρντο με κριτικές, «αριστερές» θέσεις. Θεωρούν ότι ο Μαρξ κληρονόμησε τα βασικά στοιχεία της ρικαρντιανής θεωρίας της αξίας, προσθέτοντας τη δική του θεωρία για την εκμετάλλευση και την εξαγωγή υπεραξίας (απόλυτης και σχετικής), καίτοι αυτή η κληρονομιά και συνέχεια εμφανίζουν ατέλειες διότι δεν επιλύουν με ικανοποιητικό τρόπο το περίφημο πρόβλημα του «μετασχηματισμού» των αξιών σε τιμές παραγωγής.

Τα έργα που υιοθετούν τη θέση της ασυνέχειας στο αντικείμενο και στη μέθοδο της πολιτικής οικονομίας είναι πιο ικανοποιητικά, διότι κατανοούν ότι ο Μαρξ διαμόρφωσε ένα διαφορετικό αντικείμενο και κατά συνέπεια θεμελίωσε μια κριτική της πο-

λιτικής οικονομίας και όχι απλώς μια κριτική πολιτική οικονομία από αριστερές θέσεις ρικαρντιανού-κείνσιανού τύπου. Υποστηρίζουν ωστόσο ότι το έργο του Μαρξ εμφανίζει συνοχή υπό την προϋπόθεση ότι θα ερμηνευθεί με εγελιανό τρόπο (Ροσντόλσκι, Ράιχελτ και λοιποί).

Το βιβλίο των Μηλιού, Δημούλη, Οικονομάκη επεξεργάζεται μια τρίτη λύση, διαφοροτική από εκείνη της συνέχειας (ρικαρντιανή) και της ασυνέχειας (εγελιανή) και σ' αυτό έγκειται η βασική συμβολή του.

2. Με τρόπο εξαιρετικά σχηματικό μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το βιβλίο έχει δύο κύρια χαρακτηριστικά. Πρώτον, υιοθετεί μια σύλληψη που είχε ήδη διατυπωθεί σε προηγούμενα ιστοριογραφικά έργα του Γιάννη Μηλιού. Σύμφωνα με αυτή, το ειδικό ιστορικό αντικείμενο της μαρξιστικής επιστήμης της ιστορίας δεν είναι ουδέτερο («αντικειμενικό» με την τρέχουσα σημασία του όρου), αλλά διασχίζεται από αντιθετικές τοποθετήσεις με συγκρουσιακό και ανταγωνιστικό τρόπο. Αυτές οι αντιθετικές τοποθετήσεις δεν ταυτίζονται με την αυστηρή διχοτομία αλήθεια/ψέμα, ορθό/εσφαλμένο, αυθεντική/λαθεμένη ερμηνεία, αλλά αντιστοιχούν σε μια διχοτομία όχι απλώς επιστημολογική αλλά και ιδεολογική, συνδεόμενη με τη σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων σε συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία.

Δεύτερον, το βιβλίο διαβλέπει αυτή τη σύγκρουση στην ίδια την αυθεντική σκέψη του Μαρξ, στην οποία υφίστανται τόσο θέσεις ουσιαστικής συνέχειας με τον Σμιθ και (κυρίως) με τον Ρικάρντο, όσο και αυθεντικότερες θέσεις ρήξης, με τις οποίες ο Μαρξ κατορθώνει να οικοδομήσει με συνεκτικό τρόπο ένα ειδικό αντικείμενο και μέθοδο, το αντικείμενο και τη μέθοδο της κριτικής της πολιτικής οικονομίας (και όχι μόνον

μιας «αριστερής» πολιτικής οικονομίας που συναντάται αρχικά στον Ρικάρντο και μετά στον Κέυνς).

3. Ανοίγω μια σύντομη παρένθεση. Θεωρώ ότι η προσέγγιση των τριών ελλήνων συγγραφέων σχετικά με τη μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας είναι γόνιμη, ορθή, προσφέρει σημαντικά ερεθίσματα και την αποδέχομαι πλήρως. Όχι μόνον την αποδέχομαι, αλλά και πιστεύω ότι θα έπρεπε να αξιοποιηθεί και πέρα από τα όρια της οικονομικής μαρξικής φιλολογίας, εφαρμοζόμενη στο ζήτημα της φιλοσοφίας του Μαρξ και του μαρξισμού στον 20ό αιώνα. Ακριβώς όπως συναντούμε στο «διανοητικό εργαστήριο» του Μαρξ ποικίλες και ενίοτε ασύμβατες μεταξύ τους αντιλήψεις για την πολιτική οικονομία, συναντούμε στο ίδιο «εργαστήριο» ποικίλες αντιλήψεις για τη φιλοσοφία (πιο συγκεκριμένα για το επιστημολογικό και ιδεολογικό καθεστώς της ειδικά φιλοσοφικής γνώσης), άρα και για τον υλισμό και τη διαλεκτική. Κατά συνέπεια, το έργο των τριών συγγραφέων έχει σημασία που υπερβαίνει το πεδίο των υποστηριζόμενων θέσεων.

4. Το έργο χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα που δεν είναι δυνατόν να παρουσιασθούν εδώ για λόγους χώρου. Περιορίζομαι στην επισήμανση των πιο ενδιαφερόντων σημείων. Στο πρώτο μέρος, που αφιερώνεται στην αξία και στο χρήμα, επιστημαίνεται ότι η μαρξική θεωρία της αξίας είναι μια αποκλειστικά χρηματική θεωρία και οι ερμηνείες με βάση ένα μη χρηματικό υπερ-προϊόν (λίγο ή πολύ «μετασχηματισμένο»), όπως η θεωρία του Σράφφα, πρέπει να θεωρηθούν νεορικαρντιανές και άρα μη αντιστοιχούσες στο αντικείμενο και στη μέθοδο της θεωρίας των τρόπων παραγωγής.

Το δεύτερο μέρος, αφιερωμένο στην έννοια του φετιχισμού του εμπορεύματος, μπορεί να μελετηθεί ως ενδιαφέρουσα ανάλυση της φιλοσοφικής ιστορίας της έννοιας (από τον Μαρξ στον Πασουκάνις, από τον Άλτουσερ στον Γκράμσι). Με πολύ συνθετικό τρόπο, η έννοια του φετιχισμού ταυτίζεται με την έννοια της ιδεολογίας και η ιδεολογία αποτελεί τον τόπο οικοδόμησης της αντικαπιταλιστικής πολιτικής δράσης που «σπάζει» την αμιγώς οικονομική αναπαραγωγή των μηχανισμών του κεφαλαίου.

Το τρίτο μέρος αναφέρεται στη θεωρία των τιμών, του κέρδους και της έγγειας προσόδου αντιπαράβαλλοντας τους κλασικούς με τον Μαρξ.

Το τέταρτο και τελευταίο μέρος εξετάζει αναλυτικά τη μαρξική θεωρία των καπιταλιστικών κρίσεων και περιέχει ένα ενδιαφέρον παράρτημα που αναδεικνύει το ρόλο του Έγγκελς στη δημοσίευση του τρίτου και τέταρτου τόμου του *Κεφαλαίου*, οι οποίοι, όπως είναι γνωστό, δημοσιεύθηκαν το 1885 και το 1894, ήτοι μετά το θάνατο του Μαρξ.

5. Το βιβλίο προσφέρεται για μια κριτική ανάλυση, η οποία δεν μπορεί ωστόσο να διεξαχθεί στα πλαίσια μια σύντομης ενημερωτικής παρουσίασης. Μια και πρόκειται για κείμενο σαφές, κατανοητό και συνθετικό, χωρίς μακροσκελείς και περιττές παρεκβάσεις, είναι επαρκής η ανάγνωσή του. Θα περιοριστώ εδώ σε τρεις επιγραμματικές επιστημάνσεις.

Κατ' αρχήν, συμφωνώ με όλες σχεδόν τις θεωρητικές λύσεις που δίνονται στα βασικά ζητήματα των σχέσεων του Μαρξ με τους κλασικούς, με την επιφύλαξη ότι δεν ειδικεύομαι στην οικονομία, αλλά στη φιλοσοφία (αλλά φυσικά ο Μαρξ ασκεί μια κριτική της πολιτικής οικονομίας και όχι

μια «οικονομία» με την ακαδημαϊκή έννοια του όρου).

Συμφωνώ ιδίως με τη σύλληψη του μαρξισμού ως πεδίου σύγκρουσης θέσεων και την αντιμετώπιση του Μαρξ ως διανοητή *in progress*, με αποτέλεσμα οι ασυνέπειές του να μη θεωρούνται σφάλματα ή αποτέλεσμα άγνοιας, αλλά ενδείξεις των εντάσεων που εμπεριέχει αναγκαστικά μια νέα θεωρία που είναι επιστημολογικά ασυνεχής (σύμφωνα με την, κατά τη γνώμη μου ορθή, προσέγγιση της θεωρίας των επιστημονικών επαναστάσεων του Κuhn).

Κατά δεύτερο λόγο, είναι σαφές ότι η φιλοσοφική προσέγγιση των συγγραφέων είναι αλτουσεριανού τύπου, δηλαδή διαφοροποιείται από τον εμπειρισμό και τον εγγελιανισμό. Ούτε Ντομπ και Σράφφα ούτε Ροσντόλσκι και Ράιχελτ. Δεν διαφωνώ με αυτή την επιλογή, αλλά θέλω να επιστημάνω ότι συχνά ο αλτουσερισμός δεν κατορθώνει να διακρίνει ορθά μεταξύ των πεδίων της επιστήμης, της φιλοσοφίας και της ιδεολογίας που διαφοροποιούνται τόσο στη μέθοδο όσο και στο αντικείμενο. Η φιλοσοφία κυμαίνεται μεταξύ του επιστημολογικού καθεστώτος της θεωρίας των θεωρητικών πρακτικών (πρώτη περίοδος του Άλτουσερ) και του ιδεολογικού καθεστώτος της ταξικής πάλης (δεύτερη περίοδος του Άλτουσερ). Περί αυτών πρέπει να ειπωθούν πολλά ακόμη, δεδομένου ότι αυτές οι τοποθετήσεις υποβαθμίζουν και αντιμετωπίζουν αναγωγιστικά τον ειδικό ρόλο της φιλοσοφικής γνώσης.

Κατά τρίτο λόγο, οι τρεις συγγραφείς έχουν απόλυτο δίκαιο όταν επιστημαίνουν ότι ο Μαρξ όχι μόνον δεν ακολουθεί τους κλασικούς (και ιδίως τον Σμιθ), αλλά έρχεται σε ρήξη με αυτούς, απορρίπτοντας την ανθρωπολογική σύλληψη του οικονομικού υποκειμένου. Αυτό είναι απόλυτα ορθό.

μια και ο Μαρξ απορρίπτει κάθε ανθρωπολογική σύλληψη της οικονομίας. Δεν σημαίνει όμως ότι ο Μαρξ απορρίπτει φιλοσοφικά την έννοια της «ανθρώπινης φύσης», η οποία δεν πρέπει να νοηθεί ως ανθρωπολογική προϋπόθεση της καπιταλιστικής οικονομίας, αλλά ως δυναμική πραγματικότητα που εμφανίζει ταυτόχρονα χαρακτηριστικά βιολογικό, ψυχολογικό, ιστορικό και κοινωνικό (όπως υποστηρίζει εδώ και χρόνια στην

Ελλάδα ο Ευτύχης Μπιτσάκης με τρόπο που θεωρώ ορθό και πειστικό).

Μπορούμε να καταλήξουμε λέγοντας ότι ο αναγνώστης έχει στη διάθεσή του ένα βιβλίο που προσφέρεται όχι μόνο για μελέτη, αλλά και για συζήτηση και αντιπαράθεση απόψεων.

Κοστάντσο Πρέβε